

Sait Çetinoğlu: Ermeni Soykırım Tarihinde Suruç – Gecikmiş Bir Suruç Yazısı

Posted on 21/06/2018

Son birkaç yıldır katliamlarla anılan Urfa'nın Suruç ilçesi tarihi bir şehirdir. Ermenilerin katliam tarihinde de güzel cümlelerle ifade edemeyeceğimiz özel bir yeri vardır.

Suruç, Serûg adıyla Asur kralı Asurnasirpal'e (MÖ 884-859) ait bir yazıtta ve Tevrat'ın Tekvin kitabı II.20 ve devamında zikredilen Suruç'un özgün isim muhtemelen Aramicedir. 800 yılına ait bir Arapça kaynakta adı Serûç, aynı yıllardaki bir Asuri kaynakta (Simo Perpuli, Neo Assyrian Toponyms, Neukirchener, Verlag,1970) Serûg olarak geçmektedir.[\[i\]](#)

Suruç'un 20. Yüzyıl başında bir Kürd yerleşimi olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı coğrafyasında sosyal ve ekonomik incelemeler yapan Vital Cuinet, 1890'larda Suruç'un nüfusunu, 18.955 Müslüman (Türk, Kürd ve diğerleri), 1533 Hıristiyan (Süryani, Yakubi) toplamda 20.488 olarak verir.[\[ii\]](#) Ermenileri pek sevdiği söylenemeyen Cuinet, Suruç'ta Ermeni nüfusa yer vermemiştir. Tarihi bir Hıristiyan şehri olan Suruç'ta Hıristiyan nüfusun da eksik gösterildiğini söylemekte de bir sakınca yoktur.

1895-96 Ermeni katliamlarını inceleyip raporlaştıran Johannes Lepsius raporunda yer verdiği yardımcı konsolos Fitzmaurice'in Urfa'dan yazdığı 16 Mart 1896 tarihli mektubunda, 28 ve 29 Ekim 1895 ile 28 ve 29 Aralık 1895 günlerinde iki aşamada gerçekleşen Urfa katliamlarının baş aktörlerinin bir bölümünün Suruçlu olduğunu anlıyoruz. Suruçlu talancı ve katliamcı gruplar, katliamın ilk aşamasında gösterdikleri başarı(!)nın ödülü olarak askere alınarak katliamın ikinci aşamasında görevlendirilirler. Urfa Katliamlarının ikinci bölümünün trajik hikayesini biraz geniş alıntılıyoruz: "30 Ekim Çarşamba günü Mutasarrıf Hasan Paşa Suruç'a gitti ve orada 10 gün kaldı. O oradayken çoğu daha önceki Ermeni saldırıları ve

yağmalara katılmış 1.000 Müslüman yedek sıfatıyla askere alındı.

Akabinde hükûmet Ermenilerden silahlarını, özellikle de yabancı ülkelerden temin edilen 1.800 adet martini tüfeğini teslim etmelerini istedi. Hristiyanlara, kendilerinden sonra Müslümanların silahlarının da toplanacağı vaat edildi. Ermeniler kendilerinde martini olmadığı yolunda cevap verdiler. Hemşehrileri, daha önceleri saldırılarının mağduru oldukları Müslümanlara asla güvenmediklerini de cevaplarına eklediler. Onların niyetinin Sultan'ın emriymiş gibi göstererek Ermeni ulusunu yok etmek olduğunu bildiklerini, bunu Müslümanlardan da çokça duyduklarını belirttiler. Bu nedenlerle sonuç olarak ancak Müslümanlar silahsızlandırıldıktan sonra kendilerinin silahlarını teslim edeceklerini beyan ettiler. Hükümet önce Ermenileri silahsızlandırmakta ısrar etti ve onlara eğer martinilerini teslim etmezlerse hükûmetten hiçbir destek bulamayacaklarını tebliğ ettiler.

Sonra da az önce askere alındığını yukarıda belirttiğimiz 1.000 yedek, Ermeni mahallelerine rastgele, başıboş salındı. Hükûmet bunları sözüm ona Ermenileri korumak için Ermenilerin arasına salıyordu. Tüm bunları yaparken Müslümanlar Hristiyanlara yok edilmelerinin merkezi iktidar tarafından kararlaştırıldığını tekrarlamaktan da geri durmuyorlardı. Eğer Hristiyanlar kendileri tarafından korunmak istiyorlarsa çok para veya pahalı objeler vermeliydiler. Son olarak da şunu belirttiler; kendilerini ölümden kurtarmanın tek çaresi dinlerini değiştirerek Müslüman olmalarıydı. Müslümanlığa dönmek isteyenlerin evlerinin damına beyaz bir bayrak asmaları yeterliydi. Düşünülebilecek en umutsuz durumda olan Ermeniler toplu halde Müslümanlığa geçmeye başladılar; Perşembe gecesi Hristiyan mahalleleri üzerinde sayısız beyaz bayrak dalgalanıyordu. Buna rağmen hükûmet silahlarını teslim etmedikçe İslama geçme eylemlerini de kabul etmeyeceğini açıkladı. Bununla da kalınmadı; o sıralar çeşitli inanç toplumları liderlerine, bazı yabancı dini liderler de dahil, bir teklif dayatıldı. Buna göre Ermenilerin postaneyi basarak ateş açtıkları, Müslümanları ve zaptiyeleri öldürdükleri ve modern ateşli silahlarla hükûmet güçlerine direndikleri yazılı bir belgeyi imzalamaları gerekiyordu. Bu yazı muhtemelen İstanbul'daki merkezi hükûmete gönderildi. 12 Kasım günü Ermeni ileri gelenlerinden 15 kişi valilik makamına çağrıldı.

Onlara bu devamlı isyan etme alışkanlığıyla neyin amaçlandığı soruldu ve çok acele olarak 1.800 martini, 100 tabanca ve 27 Ekim saldırısında yer aldıkları düşünülenlere dair 120 kişilik listeden 10 erkek ismi belirlemeleri istendi... Ermeniler istenen o on kişiyi derhal teslim ettiler ama martini sahibi olduklarını inkâr ettiler ve onun yerine ellerindeki mevcut silahların hepsini bırakmayı teklif ettiler ve bunu derhal yerine getirmek üzere işe koyuldular. Silahların teslimi hakkındaki tartışma ve görüşmeler birkaç hafta sürdü. Vali Ermenilerin silahlarının tamamını teslim aldıktan sonra martinilerin teslimi konusundaki istemini de ısrarla tekrarlayıp durdu ve Ermenilerin sadece arızalı tüfekleri teslim ettiklerini iddia etti. Oysa Ermenilerde yeni silahlar temin edecek para olduğunu beyan etti. Ermeniler bu defa Türklere teslim etmek üzere Türk dostlarından ve Ermeniler dışındaki Hristiyanlardan iyi tabanca ve başka silahlar satın aldılar. O umutsuzluğun ve çaresizliğin teslimiyetiyle aralıksız devam ettirilen silah istemine son vermek için mutasarrıfa, kumandan Nazif Paşa'ya ve başka Müslümanlara büyük paralar ödediler. Ortalığı yatıştırmak için ayrıca aralarına salınan sözüm ona kendi koruyucuları yedek askerleri de [Suruç'lu talancı ve katliamcılar] para vererek memnun etme yolunu seçtiler..."[\[iii\]](#)

Vital Cuinet, Urfa Sancağındaki Greek, Ermeni, Süryani vd Hristiyan nüfusu olarak toplamda 18.843 sayısını vermektedir.[\[iv\]](#) Buradan da saldırıların ne kadar orantısız ve trajik olduğunu anlayabiliyoruz.

Suruç 1915 Soykırımında da, Ermenilerin ölüm yolundaki son duraklarından ve topluca katledildikleri merkezlerden biridir. Suruç Ermeni ölüm kampına ilişkin birkaç tanıklık koşulların ne kadar ağır ve sürgünlerin ölüme ne kadar yakın olduğunu ifadesidir:

1903 doğumlu Adıyaman'lı Maryam Karacyan: "Bizi sürüp Suruc'a götürdüler. Ne barınak vardı, ne ekmek, ne de su. Aç ve susuzduk. İnsanlar o kadar açtılar ki, pisliğin içindeki arpa taneciklerini ayırıp yemek için atın pislemesini bekliyorlardı. Kedi ve köpekleri dahi yiyorlardı. Şunu da hatırlıyorum: bir eşek gördüler ve öldürdüler; üstüne saldırıp onu paramparça ettiler ve çiğ çiğ yemeye başladılar."[\[v\]](#)

1902 doğumlu Sivas Koçhisar'lı Suren Sargisyan'ın tanıklığı: “Sonunda uzun, eziyetli bir yoldan geçtikten sonra Suruc Çölü'ne vardık. Bu gerçek bir mezbahaydı; orda günde yüzlerce kişi ölüyordu. Bizim köylülerin hemen hemen yüzde 70'i orda can verdi.”[\[vi\]](#)

Urfa Katliamları ve Ermenilerin son direnişinin tanığı olan Jacob Künzler de Suruç'taki insanlık dışı uygulamaları kayda almıştır: “Suruç Ovası'nda çıplak kadınlar yanlarından bir erkek geçtiğinde arkalarını dönmek zorunda kalıyorlardı. Urfa'daki insanlarımızın hazırladığı kıyafetleri bu çıplak kadınlara vermiş olmak, benim için büyük bir mutluluktu.”[\[vii\]](#)

Suruçlu Katliamcılar 1895-96 Katliamlarında edindikleri tecrübe ile Kürt beyi Süleyman başkanlığında 600 kişi ile 1915 Soykırımında da görev almaktadırlar. Bu kez, Almanların, Türklerin ve Kürtlerin bir koordinasyon halinde katliamları ve Soykırımını organize ettiklerini açıkça görmekteyiz:

“...Bir sonraki saldırı 3 Ekim'de yaşanır. O sabah Sürüçlü Kürt aşiret reisi Süleyman Bey aşiretinden 600 adam alarak gelir. Kaleden yapılan ilk top atışları Ermeni mahallelerini hedefler ve bu daha kararlı Kürt savaşçıları ve yeni sevk edilmiş düzenli ordu birliklerinin Peder Abraham mahallesine yaptıkları saldırıyı kolaylaştırır. Muhtemelen top atışlarının şehrin bu bölümündeki Ermeni mevzilerini çökerttiğine inanan saldırganlar evleri kuşatmaya çalışırlar. Evlerin çatılarına mevzilenen Ermeniler işgalcileri dağıtmak için yine el bombalarını kullanırlar. Dördüncü Ordu kurmay heyeti üyesi Alman Yüzbaşı Wolffskeel karısına yazdığı 1 Ekim tarihli bir mektupta 'asayışı sağlamak' üzere Urfa'ya gönderildiğini ve o günkü saldırıya kendisinin şahsen komuta ettiğini 'çok iyi hazırlanmış bir savunmayla' karşı karşıya kaldıklarını bildirir. 4 ve 5 Ekim'de ordu birlikleri Ermenilerle karşılıklı birkaç silah atışı yapmakla yetinirler, muhtemelen, her zaman olduğu gibi yine General Fahri Paşa [Gn. Fahrettin Türkkan, son günlerde Birleşik Arap Cumhuriyeti yetkilileri Paşa'yı Medine'den Kutsal Emanetleri çalmakla suçlarlar] komutasındaki, modern Alman toplarıyla donatılmış 6.000 askerin gelmesini beklerler. Hilmar Kaiser'in de vurguladığı gibi Eberhard

Count Wolffskeel von Reichenberg, *Osmanlı üniformasıyla hizmet veren ve Ermeni kıyımına doğrudan doğruya katılan tek Alman subayıdır.*” [\[viii\]](#)

Suruç'ta katliamların ve sürgünlerin düzenlenmesi için Mahmut Nedim [\[ix\]](#) müfettiş olarak gönderilmiştir. Mahmut Nedim orada acilen vahşet dolu, dehşet verici şartlarda kabileleri organize etti. Orada bulunan Ermenilere, onun vahşetinden, zulmünden kurtulmak için Tanrı'ya dua edenlerle alay ederek, söverek haykırıyordu: *Allah, benim; asarım, öldürürüm* [\[x\]](#). Ermenilere karşı yapılan zulme katılanların listesinden Kürt Süleyman Beg'in dışında, Suruçlu Nebi Bey Zade Hüseyin Paşa; Suruç'taki metruk malları zimmetine geçiren mal müdürü Hacıalizade Celal da başta zikredilenlerdendir. [\[xi\]](#) Urfa Sancağında katliamları düzenleyen mutasarrıf Ali Haydar Yücebaş, Kemalist dönemde Danıştay üyeliğine getirildiğini bir not olarak ekleyelim.

Kevorkian, Suruç'taki Ermeni kampının tanıklarından Garabed Kapikyan'ın 1919'da kaleme aldığı *Küçük Ermenistan ve Onun Muhteşem Başkenti Sebastia'da Holokost Tarihi* başlıklı anılarından hareketle, Kapikyan'ın tanık olduğu Suruç Ermeni Kampını ayrıntılı olarak nakleder.

Suruç Sürgünleri [\[xii\]](#)

Sivaslı bir tanık, G. Kapigyan Kürtlerin çoğunlukta olduğu, idari olarak Urfa Mutasarrıflığı'na bağlı bu kaza merkezinde üç ay nasıl yaşadığını anlatır. 5/18 Eylül 1915'te Suruç'a gelen bu esir kafilesi -yetkililer ve yöre halkı Ermeni sürgünlerinden esir diye bahseder- şehir çıkışında bulunan ve dört büyük çadırın kurulduğu bir araziye yerleştirilir. Yetkililerin çoğu hasta olan bu esirleri barındırmak için aldıkları tek önlem bu çadırları kurmaktır. Belediye hekimi onlara sadece 'hasta sürgünlere ilaç verme yetkimiz yok' hatırlatmasını yapabilir. Başkentteki bir yakından para istemek için telgraf çekmek de mümkün değildir. Yolda yağmalanan bu kafiledeki felaketzedeler neredeyse bütün kaynaklarını tüketmişlerdir ve kendilerinden önce gelen yüzlerce kadın ve çocuktan oluşan

grupla aynı kaderi paylaşacaklarını anlarlar; bu sürgünlerin cesetleri şehir hanının arkasında çürümekte, köpeklere yem olmaktadır. Küçük odalardan oluşan han aslında yetkililerin bittin ve hastalıktan mahvolmuş ve birkaç saatlik ömrü kalmış sürgünleri doldurduğu bir ölüm tuzağıdır. Bunlar G. Kapigyan'ın birkaç hafta önce onlara rastladığı Fırıncılar üzerinden Suruç'a getirilen Sivas ve Zarahı Ermenilerdir. G. Kapigyan, bilimsel Jön Türk aklının muhteşem buluşu olan bu 'mikrop üreten kuluçka makinası' karşısında şaşkınlığa düşer. Ona göre yetkililerin *hastane*^[xiii] olarak adlandırdıkları Suruç han gibi bir yerin, 'hastaları' öldürmeyi hedefleyen mikrop fabrikaları olarak tasarlandığına dair en ufak bir şüphe yoktur. Hala sağlıklı olan sürgünler bu ölüm yuvalarına bir kez konulduktan sonra dirayetlerini kaybediyorlar ve sonu belli olan fiziksel ve manevi bir çöküntüye giriyorlardı. Dahiliye Nezareti'nin yerel devlet memurlarından aralıksız olarak şehre en son kaç sürgünün geldiği ve bunların nereden geldikleri ve kaç tanesinin hala hayatta olduğu hakkında bilgi istemesinin elbette bir tek nedeni olabilir - bu soykırım uygulamalarının etkilerini değerlendirmek ve sonuçları bakanlık istatistiklerine kaydetmek. Bu sürgün kampının iki ziyaretçisi oldu. Bunların ilki, kamp sakinlerine yerel yetkililerin onları beslemek için gerekli kaynaklardan yoksun olduklarını ve bu nedenle Halep'e kadar kendi başlarının çaresine bakmaları gerektiğini açıklayan Yahudi belediye hekimiydi - Kapigyan birkaç gün sonra hekimin evinde barındırdığı altı Ermeni kadınla karşılaşır. Diğerleri ise kampı ziyaret etmekle ve zaten yeterince kalabalık olan haremi için bir iki genç kadın seçmekle yetinen jandarma komutanıdır. Kaymakamın evinde beş kadın vardır. Ayrıca birçok Türk ve Kürt ailesi de istedikleri çocukları aldılar, özellikle on yaşından küçük kız çocuklarını. Bu olay o kadar yaygındır ki insan haklı olarak acaba genç Ermenilere yönelik, biyolojik çağrışımları da olan bu düşkünlük yetkililerin yürüttüğü bir kampanyadan mı kaynaklanıyor diye merak ediyor. Bütün Erzurum bölgesindeki Ermenilerin yer aldığı ikinci Erzurum kafilesinin ancak Kasım sonunda Suruç'a gelmesi başlı başına bir merak konusudur. 18 Haziran 1915'te yola çıkan, yaklaşık 10.000 kişiden oluşan kafile elbette erkeklerinin bir kısmını yolda kaybetmiş, Fırıncılar'ı geçtikten sonra Kanlıdere'de çete reisi Zeynel [Mir Dengir Mehmet Fırat'ın dedesi Rışvan Aşireti reisi Hacı Bedir'in Kardeşi. İki kardeşe Kemalist dönemde Mersin ve Adana'da mülkler verilmiş Hacı bedir mebus tayin edilmiştir]

tarafından kıyıma uğramıştır. Bununla birlikte kabile üyeleri asgari kayıp vererek, Sivas bölgesinden gelen yurttaşlarıyla karşılaştırıldığında çok daha iyi, hatta sağlıklı bir halde Suruç'a varmıştır. Ermeni halkını kırıp geçirmeden 'yerlerini değiştirmenin' mümkün olduğunu kanıtlayan bu örnek ortak kaderden kaçmak için hangi koşulların gerektiğini gösteriyor. Kabile üyelerinin ileri sürdüğü ilk faktör paradır: Çok erken bir vakitte, merkezi yetkililerin Ermenilerin varhklarına yönelik önlemleri henüz almadıkları bir dönemde tehcir edilen bu grup, vali Tahsin'in hoşgörüsünden yararlandı; vali tehcir edilenlere paralarını bankaya yatırmalarını ve yanlarına çek almalarını önermişti. Vali böylece bir yandan bu grubun yolda yağmalanmasını engellerken diğer yandan da yolculuklarının başından sonuna kadar karşılaştıkları çeşitli devlet memurlarına ve aşiret reislerine rüşvet vermek için mevcut imkanlarını olabildiğince etkili bir şekilde kullanmalarını sağladı. Üzerlerinde nakit taşıyan sürgünler büyük ihtimalle hem paralarını verip hem katledilirken Erzurumlu Ermeniler maddi imkanları sayesinde müzakere güçlerini hep korudular. İkinci belirleyici faktör sürgünlerin yola çıkarken edindikleri ve Suruç'a kadar muhafaza ettikleri ulaşım araçlarıdır. At arabaları ya da kağnılar sayesinde yolda ihtiyaç duyacakları şeyleri yanlarında taşıyabildiler: Yatak, çadır, yiyecek ve araç gereçler. Ama asıl önemlisi binlerce kilometre yolu yürümek zorunda kalmadılar, asgari hijyen koşullarını koruyabildiler ve salgın hastalıklardan uzak durabildiler. Bir başka deyişle bu grup diğer kabilelerin çoğunun aksine hiçbir zaman fiziksel ve manevi çöküşe yol açan sarmala girmede. Kapigyan en çetin müzakerelere alışkın olan erkeklerin sahip oldukları becerilerin de bu başarının geri kalanını açıkladığını belirtir. Suriye veya Mezopotamya çöllerinde kendilerini bekleyen tehlikelerin farkında olan ikinci Erzurum kfilesinden bir heyet Suruç kaymakamına bir 'nezaket ziyareti' yapar. Bu adamlar kendi aralarında uzun süre görüştüktan sonra yerel yetkililerle buldukları yerde kalma konusunu müzakere etmeye karar verirler. Heyet kaymakamı 'vatana duydukları sadakat konusunda ikna etmeyi' ve ona ortalıkta hiç tanık olmadan, son derece nazik bir şekilde çok değerli hediyeler sunarak 'saygılarını göstermeyi' becerir. Elbette Suruç kaymakamı bu örnek şahısların şehirde istedikleri kadar kalmalarına izin veren 'resmi bir emir' çıkaramazdı ama örneğin bu ailelerin şehirde ev kiralamasını görmemezlikten gelebilirdi. Halk da bu beklenmedik gelir kaynağından yararlandığı sürece

herhangi bir sorun yoktu. Kaymakamın 'cömertliği' başka bölgelerden gelen sürgünlerin de işine yaradı; bunlar Arappınar'a [Kürtlerin son yıllarda Kobene olarak isimlendirikleri yer] kaçtılar ve Suruç'a sığındılar. Hatta Aralık sonunda Ziraat Bankası şubesinin hizmetlerinden bile yararlandılar, çeklerini bozdurdular ve ticari şirketler kurdular. Çeşitli vesilelerle, özellikle de yetkililer komşu Urfa şehrindeki Ermenileri yok etmek üzere harekete geçtiğinde, Suruç'da da gerilim arttı ve şehirde yaşayan yaklaşık 15.000 Ermeni sürgünü çöle gönderilmekle tehdit edildi. Hatta bir ay boyunca şehirden yarım saat uzaklıktaki bir alanda kamp kurdular. Ancak gerginlik yatışınca çoğu Suruç ve civarına geri dönmeyi becerdi.[xiv] 1915/16 kışında yetkililer, muhtemelen başkentin uygulamakla tehdit ettiği müeyyidelerden kaçınmak için çöle çeşitli kabileler göndermek zorunda kaldılar ancak yine de bölgedeki bütün sürgünler gönderilmedi. Kapigyan yetersiz beslenme ve hastalık nedeniyle en yoksul ailelerin bazı fertlerinin öldüğünü belirtir. Neden sonra, Dahiliye Nezareti bölgedeki Ermenilerin sayımının yapılmasını ister. Bazı sürgünler kendilerini vazgeçilmez kılmaya çalıştılar; şehrin genç kızlarına el becerileri ve okuma-yazma öğretecek bir meslek okulu açmayı önerdiler. Yörenin toplumsal yapısına ters düşen bu öneriler birçok insanı şaşırtmıştı ancak Suruç belediye başkanı gibi bazı insanlar bu fırsatı değerlendirdiler ve bu girişimi teşvik ettiler.

Aylar sonra Suruç, sürgünlerden gelen baskılar sonucunda bazıları için oldukça emniyetli bir iskan mekanı haline geldi. Kapigyan'a göre Sivas bölgesinden yola çıkan ve soyadlarıyla defterine kaydettiği yaklaşık 700 Ermeni'nin 120'si Suruç'dan kesin olarak sürgün edilene kadar hayattaydı. Ancak kabilelerden geriye kalan bu bir avuç insan dahi merkezi yetkililerin dikkatini çekiyordu. Urfa Divan-ı Harb'i tarafından gönderilen bir askeri müfettiş bu durumu soruşturmak üzere Suruç'a geldi. İlk gözdağı verilenler kaymakam ve jandarma komutanı oldu; onlar Ermenilerin cömertliğinden yararlanmakla suçlandılar. Sonunda 1 Ocak 1916'da tehcir emri halka duyuruldu: Emir sığınmacıları ve [resmi olarak Müslümanlaştırılmış] bir avuç yerli aileyi hedefliyordu[xv]; bunlar beş gün içinde Rakka'ya doğru yola çıkacaklardı. Erzurumlu işadamları dahi bu ani operasyondan kurtulamadılar. 9 Ocak Pazar günü 1.851 kişilik kabile jandarma refakatinde Rakka yoluna koyuldu.

Kapigyan'ın Suruç ölüm kampına ilişkin gözlemleri, Soykırım süreci, ölüm kampının işleyişi, bir Osmanlı bürokratinin davranışı, sürgünün can kaybı olmadan yapılabilirliği... gibi birçok bakımdan önemlidir.

Son olarak Soykırım araştırmacısı Yves Ternon, Mgr. Jean Naslian'a ilişkin. "Mgr. Jean Naslian, Les Memoires de Mgr. Jean Naslian, eveque catholique de Trebizonde, Beyrut, İmprimerie Mechitariste, Vienne, 2 vol., 1955 t.I, p, 355- 358. Çok sayıda açık yanlışlık içeren bu yapıtı, Piskoposun bu bölümde geçen kişisel anıları dışında, kaynak olarak kullanmak imkansızdır."^[xvi] Gibi bir yargıda bulunsa da; Burçin Gerçek'in Mgr Jean Naslian'a dayanarak,^[xvii] Suruç Müslümanlarının Soykırım sürecindeki erdemli davranışlarını paylaşmadan olmazdı: "Samsun'dan tehcir edilen Filomen Hekimian ve ailesi katliamlara tanık olarak Suruç'a ulaşır. Tehcir süresince ilk defa Suruç Müslümanları'ndan yardım görürler, onlara ekmek dağıtılır." ^[xviii] Ölüm yolcularının bir kez olsun insani bir davranışla karşılaşmış olduklarını söyleyebiliriz.

^[i] Sevan Nişanyan, <http://nisanyanmap.com/?y=suru%C3%A7&t=&lv=1> (20.6.2018)

^[ii] Vital Cuinet, La Turquie D'Asia, V II, ed. Ernest leroux Paris, 1891. 269 - 70

^[iii] J. LEPSIUS, ERMENİSTAN VE AVRUPA, Güçlü Hristiyan devletlerine karşı Bir suçlama metni, F. Payot, kütüphane-yayınevi, 1896. (J. Lepsius'un bu önemli raporu Belge Yayınları tarafından yayına hazırlanıyor)

^[iv] Vital Cuinet, La Turquie D'Asia... s 261

^[v] Verjine Svazlian, Ermeni Soykırımı Ermeniceden çev:: Tigran Ter Voğormiyacıyan Petros Çavikyan, Belge Y. 2011.s 458

^[vi] Verjine Svazlian, Ermeni Soykırımı... s 481

[vii] Jacob Künzler, Kan ve Gözyaşı  lkesinde, Dünya Savaşı Sırasında Mezopotamya'da Yaşananlar, 1914-1918,  ev. Perim Ozan, Belge Y. 2012, s 118.

[viii] Raymond Kevorkian, Ermeni Soykırımı,  ev. Ayşen Taşkent Ekmekçi, İletişim, 2015, s 876.

[ix] Naim Jozef Urfa sancağındaki soykırım sürecini özetlerken Mahmut Nedim'in r l ne de değinmektedir. "Urfa'da yavaş yavaş tüm ileri gelenler tutklanarak cezaevine kondular. Kan çıkıncaya kadar sopalanma desteğinde uzun sorgulamalardan geçtiler. Dramı yönetmek için İstanbul'dan Urfa'ya özel yetkilerle donatılmış olanlar - çeteler - gelmişlerdi. Onlar, tüm ilde tam yetkili ve ünlü kan dökücü eski mebus Mahmut Nedim'in konuklarıydılar...." daha geniş bilgi için bkz. Naim Jozef, *1915 Asur-Kildani ve Ermeni Soykırımı*, 1999, İsveç, s. 19

[x] Raymond Kevorkian, Soykırımın İkinci Safhası,  ev. Naring l Tateosyan, Belge Y. 2011

[xi] Raymond Kevorkian, Ermeni Soykırımı... s 879.

[xii] Raymond Kevorkian, Ermeni Soykırımı... 2 911-914

[xiii] Suruc belediye hekiminin sızdırdığı bilgilere göre Temmuz ile Aralık 1915 arasında şehrin "hastanesinde" yirmi yedi bin "hasta"  lm şt 

[xiv] Amasyalı eczacı Drtad Tarpinyan, ve Samsunlu eczacı Harutyun Bakalyan'ın, 15.000 kamp sakinini tedavi edebildiğini ve salgın hastalıkların yayılmasını engelleyebildiğini belirtir. Yalnız kadınlardan oluşan bir çok kafile de Birecik, Nisib ve Antep'e doğru gönderilmiştir

[xv] Onnig K. Bedrosyan, *Tokat'tan Ras ul-Ayn'e* başlıklı anılarında da Suruç'tan sözeder: "Bizi Siuluz'a (muhtemelen söz konusu olan yer Suruç'dur - [Aram Andonyan]) kadar

götüren yolu aldık. Oraya ulaştığımızda, az sayıda [bulunan] sürgünlerin İslam'a [metinde Türk oldular] dönmüş olduklarını tespit ettik." Akt. Raymond Kevorkian, Soykırımın İkinci Safhası, çev.naringül Tateosyan, Belge Y. 2011

[xvi] Yves Ternon, Bir Soykırım Tarihi, çev. Emirhan Oğuz, Belge Y. 2012, s 333

[xvii] Les Mémoires de Mgr Jean Naslian, op.cit. I. Cilt s. 204

[xviii] Burçin Gerçek, Akıntıya Karşı, Ermeni Soykırımında Emirlerle karşı Gelenler, Kurtaranlar, Direnenler, İletişim, 2016, s 239

Diğer Yazıları: <https://tarihvetoplumlar.com/sait-cetinoglu/>